

Original Article

Praktikal Pelaksanaan Konsep *Hisbah* Dalam Pentadbiran Audit Syariah Di Bank Islam Malaysia Berhad

Practical Implementation of Hisbah Concepts in Shariah Audit Administration of Bank Islam Malaysia Berhad

Sanusi Abdul Manaf^{a*} & Bharuddin Che Pa^a

^a Department of Siasah Syar'iyah, Academy of Islamic Studies, University of Malaya, Malaysia

* Corresponding author, email; sanusi@unikl.edu.my

ABSTRACT

Shariah audit administration of Islamic Financial Institutions (IFIs) face several challenges when addressing various issues related to the implementation of Shariah compliance. Key issues include auditor qualifications, Shariah compliance in the development and promotion of products and services, and policies for addressing the issue of Shariah non-compliance. Addressing these issues requires consideration of the concept of hisbah in the history of Islamic administration. In relation to this, the primary purpose of this study is an examination of theories of hisbah found in both classical and modern references. The importance of this study is in helping strengthen elements of hisbah to act as a value-added feature of Shariah administrative audit systems in Malaysia. The study found that within the concept of hisbah, elements of muhtasib, muhtasab fih, muhtasab alaih and nafs al-ihtisab are considered in the audit system of Bank Islam Malaysia Berhad (BIMB). It is hoped that the presence of elements of hisbah will lead BIMB to seriously promote a Sharia administrative audit system which correctly carries out the functions of hisbah elements in the context of the hisbah concept.

Keywords: Hisbah, Audit Syariah, BIMB, Shariah Compliance, Malaysia.

Pengenalan

Hisbah adalah tanggungjawab agama yang berasaskan kepada menyuruh kepada kebaikan dan mencegah daripada berlakunya kemungkaran.¹ Paksi utama perjalanan *hisbah* adalah bersandarkan kepada firman Allah S.W.T:

¹ 'Ali bin Muhammad bin Habib al-Mawardi al-Syafi'e, *Al-Rutbah fi Tolab al-Hisbah* (Al-Qaherah: Dar al-Risalah, 2002), 28

وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ
وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿١٠٤﴾

Terjemahan: Hendaklah ada antara kamu satu puak yang menyeru (berdakwah) kepada kebajikan (mengembangkan Islam), dan menyuruh berbuat baik, serta melarang daripada segala yang salah (buruk dan keji). Mereka yang bersifat demikianlah itulah orang yang berjaya.
(Surah Ali 'Imran, 3:104)

Bersandarkan kepada dalil di atas, maka bermulalah gerak kerja *hisbah* oleh Rasulullah S.A.W seterusnya diikuti oleh khulafa' al-rasyidin dan para khalifah seterusnya. Secara deduktifnya, berpandukan kepada dalil yang umum di atas, wujud institusi yang menjalankan pentadbiran berasaskan kepada menyuruh kepada kebaikan dan mencegah pada hari ini meneruskan legasi pentadbiran institusi *hisbah* tersebut dengan mengguna pakai elemen-elemen *hisbah* yang lebih bersifat khusus. Antara institusi tersebut ialah BIMB yang dilihat menjalankan pentadbiran audit Syariahnya berteraskan elemen-elemen yang wujud di dalam konsep *hisbah* iaitu *muhtasib*, *muhtasab fih*, *muhtasab 'alaih* dan *nafs al-ihtisab*.

Konsep Hisbah dalam Islam

Pengertian *Hisbah* dari Segi Bahasa

Dari segi bahasa, *hisbah* ditakrifkan sebagai imbuhan atau pahala, kata namanya *ihtisab* yang bermaksud mengharap pahala daripada Allah Ta'ala.²

Pengertian *Hisbah* dari Segi Istilah

Kebanyakan penulis memberikan takrifan yang hampir sama mengenai takrif *hisbah* dalam Islam. Menurut al-Mawardi, *hisbah* ditakrifkan sebagai menyuruh kepada yang makruf dan mencegah kemungkaran andai jelas ada kemungkaran yang dilakukan.³ Takrif yang hampir sama juga diberikan oleh Abi Ya'la Muhammad bin al-Hussain al-Farra' iaitu menyuruh kebaikan dan mencegah kemungkaran jika jelas wujud perbuatan ingkar terhadap keduanya.⁴

Manakala menurut Dhiau al-Din Muhammad bin Ahmad bin Abi Zaid pula *hisbah* ditakrifkan sebagai menyuruh kepada perkara makruf jika jelas ada yang meninggalkannya dan mencegah daripada kemungkaran andai terdapat ada yang melakukannya serta membetulkan sesama manusia.⁵

Saham Mustafa Abu Zaid pula menyatakan bahawa *hisbah* adalah tanggungjawab agama yang mana asasnya adalah menyuruh kepada yang makruf dan mencegah segala kemungkaran. Menurutnya lagi, apa yang dimaksudkan dengan amalan makruf ialah merangkumi segala

² Sa'ad 'Abdullah bin Sa'ad al-'Arabi, *Al-Hisbah wa al-Niyabah: Dirasah Muqaranah* (Riyadh: Dar al-Rusyd, 1987), 13

³ Abi al-Hasan 'Ali bin Muhammad bin Habib al-Basri al-Baghdadi Al-Mawardi, *Al-Ahkam al-Sultaniyyah wa al-Wilayah al-Diniyyah* (Mesir: Syarikah Maktabah wa Matba'ah Mustafa al-Babi al-Halabi wa Auladuhu, (1966), 240

⁴ Abi Ya'la Muhammad bin al-Hussain al-Farra', *Al-Ahkam al-Sultaniyyah* (Beirut: Dar al-Kitab al-'Ilmiyyah, 1983), 283

⁵ Dhiau al-Din Muhammad bin Ahmad bin Abi Zaid, *Ma'alim al-Qurbah fi Ahkam al-Hisbah* (Beirut: Dar al-Kitab al-'Ilmiyyah, 2001), 13

percakapan, perbuatan dan bertujuan untuk kebaikan syarak, manakala kemungkaran pula merangkumi segala percakapan, perbuatan dan bertujuan untuk merosakkan syarak.⁶

Begitu juga takrifan yang dibawakan oleh Subhi ‘Abd al-Mun’im Muhammad menyatakan bahawa *hisbah* ialah menyuruh kepada amalan makruf apabila jelas ada yang meninggalkannya dan mencegah daripada segala kemungkaran sekiranya ada yang melakukannya.⁷

Maka dapatlah dibuat kesimpulan di sini bahawa *hisbah* adalah satu tanggungjawab agama yang mesti dijalankan dan ianya menyentuh secara langsung dalam menyuruh kepada kebaikan terutamanya apabila ada yang meninggalkannya dan mencegah segala perbuatan maksiat yang berlaku dalam masyarakat. Konsepnya yang berpaksikan kepada menyuruh kebaikan dan mencegah kemungkaran bukan hanya terkongkong pada urusan ekonomi sahaja tetapi mencakupi segenap kehidupan masyarakat Islam.⁸

Dalam konteks pentadbiran, *hisbah* sebagai institusi agama patut diletakkan di bawah kekuasaan kerajaan yang melantik pegawai-pegawai dalam menjalankan tugas menyuruh kepada kebaikan dan mencegah kemungkaran. Tujuan utama institusi yang mempunyai pegawai khas ini ialah untuk melindungi masyarakat daripada tidak bermoral, melindungi iman dan memastikan kebajikan mereka dari aspek agama dan keduniaan selari dengan Syariah.⁹

Pensyariatan Hisbah

Pensyariatan *hisbah* dapat dirujuk kepada ayat 104 Surah Ali ‘Imran, iaitu:

وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ
 وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿١٠٤﴾

Terjemahan: Hendaklah ada antara kamu satu puak yang menyeru (berdakwah) kepada kebajikan (mengembangkan Islam), dan menyuruh berbuat baik, serta melarang daripada segala yang salah (buruk dan keji). Mereka yang bersifat demikianlah itulah orang yang berjaya.
 (Surah Ali ‘Imran, 3:104)

Menurut ‘Abdullah bin Ahmad bin Mahmud al-Nasafi, beliau bersetuju dengan pendapat yang mengatakan bahawa perkataan *min* (من) yang terkandung dalam *minikum* (منكم) dalam ayat di atas adalah *li al-tab’id* (للتبعية) iaitu bermaksud tugas menyeru kepada kebajikan dan mencegah dari yang mungkar adalah tugas ulama dan bukan semua manusia adalah ulama. Oleh yang demikian, bagi beliau, tanggungjawab tersebut adalah fardu kifayah yang perlu dilakukan oleh sekelompok manusia.¹⁰

⁶ Saham Mustafa Abu Zaid, *Al-Hisbah fi Misr al-Islamiyyah min al-Fath al-‘Arabi ila Nihayah al-‘Asr al-Mamluki*, (Kaherah: Al-Hay’ah al-Misriyyah al-‘Ammah li al-Kitab, 1986), 43

⁷ Subhi ‘Abd al-Mun’im Muhammad, *Al-Hisbah fi al-Islam baina al-Nazariyyah wa al-Tatbiq* (Al-Fuyyum Mesir: Dar al-Riyad al-Salihin, 1993), 16

⁸ Sa’ad bin ‘Abdullah bin Sa’ad, *Al-Hisbah wa al-Niyabah al-‘Amah: Dirasah Muqaranah* (Riyad: Dar al-Rasyd, 1987), 21

⁹ International Centre for Education in Islamic Finance, *Shariah Compliance and Audit* (Kuala Lumpur: International Centre for Education in Islamic Finance, 2008), 358

¹⁰ ‘Abdullah bin Ahmad bin Mahmud al-Nasafi, *Tafsir al-Nasafi: Al-Musamma Madarik al-Tanil wa Haqiq al-Ta’wil* (Beirut: Dar al-Kitab al-‘Ilmiyyah, j. 1, 2001), 106

Pendapat yang sama juga dikemukakan oleh al-Qurtubi yang menyatakan bahawa tugas menyeru kepada kebaikan dan mencegah kemungkaran adalah fardu kifayah yang perlu dijalankan oleh mereka yang berpengetahuan tentang tugas tersebut. Ini kerana bagi beliau tanggungjawab tersebut tidak akan terlaksana mengikut syarak andai tidak dikendalikan oleh mereka yang berilmu tentang perkara makruf dan mungkar.¹¹

Begitu juga tafsiran yang dibuat oleh Muhammad 'Ali al-Sabuni yang mengatakan bahawa tugas rasmi *al-amr bi al-ma'ruf wa al-nahy al-munkar* bukanlah tugas semua manusia tetapi merupakan tugas segolongan umat Islam untuk menjalankan dakwah kepada Allah iaitu menyuruh kepada segala kebaikan dan mencegah daripada melakukan segala kejahatan.¹²

Menurut tafsiran Wahbah al-Zuhaili pula, adalah menjadi suatu kewajipan ke atas umat Islam atau satu kumpulan atau jemaah yang tersusun untuk menjalankan kerja dakwah menyuruh kepada kebaikan, mencegah daripada kemungkaran, memelihara agama, menjaga hak-hak dan menegakkan keadilan.¹³

Manakala tafsiran ayat di atas yang dibuat oleh Sayyid Qutb ialah mesti wujud satu kelompok yang menjalankan kerja-kerja menyuruh kepada melakukan kebaikan dan mencegah daripada melakukan kemungkaran. Menurut beliau, kelompok tersebut mestilah terdiri daripada mereka yang diberikan kuasa untuk menjalankan kerja dakwah tersebut.¹⁴

Rangkuman tafsir tersebut bolehlah dibuat rumusan bahawa tanggungjawab dalam menjalankan *al-amr bi al-ma'ruf wa al-nahy al-munkar* yang menjadi paksi institusi *hisbah* adalah fardhu kifayah dan bukannya fardhu 'ain. Mereka yang dilantik pula mestilah berilmu dan memenuhi kriteria-kriteria yang diperlukan oleh syarak.

Pelaksanaan Konsep Hisbah di Bank Islam Malaysia Berhad.

Pelaksanaan konsep *hisbah* dalam pentadbiran audit Syariah di BIMB dapat dilihat dengan lebih jelas melalui elemen-elemen *hisbah* yang terkandung di dalamnya. Elemen-elemen *hisbah* tersebut ialah *muhtasib*, *muhtasab fih*, *muhtasab 'alaih* dan *nafs al-ihtisab*.

Pelaksanaan Menerusi *Muhtasib*.

Pelaksanaan pentadbiran audit Syariah di BIMB dapat dilihat dengan jelas menerusi kewujudan *muhtasib* iaitu para pegawai yang dilantik dalam menjaga kepatuhan terhadap syarak. Dalam konteks BIMB, *muhtasib* ialah para pegawai yang menjalankan tugas dalam menjaga pematuhan Syariah yang terdiri daripada Unit Audit Syariah, Bahagian Syariah dan Majlis Penasihat Syariah (MPS). Ketiga-tiga entiti ini saling berkerjasama dalam memastikan segala aktiviti dan operasi BIMB patuh syarak dengan mengikut segala garis panduan Syariah yang ditetapkan oleh Bank Negara Malaysia (BNM) dan BIMB sendiri. Bidangkuasa dan struktur pentadbiran *muhtasib* adalah berbeza mengikut entiti yang diwakili mereka. Walaupun wujud perbezaan tersebut, namun tanggungjawab dalam menjaga pematuhan syarak tetap sama.

¹¹ Abi 'Abdullah Muhammad bin Ahmad al-Ansari al-Qurtubi, *Al-Jami' al-Ahkam al-Quran* (Beirut: Dar al-Kitab al-'Ilmiyyah, j. 2, 1993), 194

¹² Muhammad 'Ali al-Sabuni, *Safwah al-Tafsir : Tafsir li al-Quran al-Karim*, (Beirut: Dar al-Fikr, j.1, 1996), 201

¹³ Wahbah al-Zuhaili, *Al-Tafsir al-Wasit* (Beirut: Dar al-Fikr al-Mu'asir, j. 1, 2001), 224

¹⁴ Sayyid Qutb, *Fi Zilal al-Quran* (Beirut: Dar al-Syuruq, j. 1, 1982), 444

Antara bidangkuasa *muhtasib* di Unit Audit Syariah BIMB ialah mereka berperanan untuk membuat penilaian berkaitan keberkesanan fungsi pengawasan Syariah dan struktur laporan di BIMB. Mereka juga berperanan untuk menyemak tahap pematuhan BIMB terhadap prinsip-prinsip Syariah di samping menilai keberkesanan kawalan-kawalan dalaman terhadap pengurusan risiko Syariah. Tambahan lagi, juruaudit Syariah BIMB juga bertanggungjawab dalam memastikan proses pengurusan risiko Syariah dijalankan dengan berkesan. Di samping itu, mereka juga ditugaskan untuk memastikan prosedur-prosedur aliran kerja dilaksanakan dengan betul bagi membolehkan penggunaan sumber-sumber dengan cekap. Dalam pada itu juga, juruaudit Syariah bertanggungjawab untuk memastikan ketepatan dalam melaporkan apa jua aktiviti dan transaksi tidak patuh Syariah yang telah dikenalpasti.¹⁵

Muhtasib di jawatankuasa Majlis Pengawasan Syariah (MPS) pula berperanan untuk menasihati Lembaga Pengarah dan Pengurusan BIMB bagi memastikan operasi bank berjalan selari dengan tuntutan Syariah. Dari segi struktur pengurusan, MPS ini melapor kepada Lembaga Pengarah, tetapi dari segi fungsi, ianya bebas dan tidak tertakluk kepada Lembaga Pengarah dan pengurusan bank.¹⁶

Muhtasib di bahagian MPS amat proaktif selaras dengan kehendak SGF dalam memainkan peranan mereka sama ada sebelum (*pre*) atau selepas (*post*) sesuatu produk bank dibangunkan dan diluluskan. Sebelum sesuatu produk diluluskan, MPS membincangkan cadangan-cadangan produk bagi memastikan pematuhannya kepada kehendak-kehendak Syariah. Manakala selepas sesuatu produk diluluskan, MPS membincangkan laporan-laporan audit Syariah, semakan Syariah dan inisiatif-inisiatif pengurusan risiko Syariah yang kemudiannya menjadi asas kepada MPS dalam mengeluarkan laporan tahunan kepada semua pihak yang berkepentingan.¹⁷ Secara keseluruhannya, peranan MPS adalah penting kerana semua laporan audit, semakan Syariah dan peraturan mesti melalui MPS sebelum apa-apa tindakan di ambil oleh mana-mana pihak di dalam bank.¹⁸

Muhtasib di Bahagian Syariah diketuai oleh seorang Ketua Pegawai Syariah yang bertanggungjawab ke atas lima jabatan utama. Manakala kelima-lima jabatan tersebut pula dikendalikan oleh seorang ketua yang dilantik. Jabatan-jabatan yang dimaksudkan ialah Jabatan Semakan Syariah, Jabatan Nasihat dan Kajian, Jabatan Pengurusan Risiko Syariah, Jabatan Perkhidmatan Komuniti dan *Shariah Centre for Excellent*. Walaupun para *muhtasib* tersebut mempunyai bidangkuasa yang berlainan dengan audit Syariah, namun praktikal yang diamalkan di Bahagian Syariah BIMB iaitu mewajibkan semua kakitangan memegang tugas yang berkaitan dengan audit Syariah secara giliran.¹⁹ Oleh yang demikian, bolehlah dikatakan bahawa semua mereka adalah *muhasib* yang berpengetahuan luas dalam audit Syariah.

¹⁵ Cik Norrulhuda Kulop Alang (Timbalan Pengurus Audit Dalaman merangkap Pemangku Ketua Audit Syariah, Bank Islam Malaysia Berhad), dalam temubual dengan penulis, 15 Ogos 2016.

¹⁶ Bank Islam Malaysia Berhad, *Laporan Tahunan 2009* (Kuala Lumpur: Bank Islam Malaysia Berhad, 2009), 79

¹⁷ Ustaz Mohd. Nazri Chik (Ketua Pegawai Syariah, Bahagian Syariah, Bank Islam Malaysia Berhad) dalam temubual dengan penulis, 9 November 2016.

¹⁸ Prof. Dato' Dr. Ahmad Hidayat Buang (Pengerusi Majlis Penasihat Syariah Bank Islam Malaysia Berhad), dalam temubual dengan penulis, 19 Oktober 2016.

¹⁹ *Op.cit.*

Pelaksanaan Menerusi *Muhtasab Fih*.

Muhtasab fih ialah merujuk kepada bidang atau perkara yang menjadi topik sasaran utama *hisbah* dan ianya berkaitan dengan perbuatan yang disuruh atau dilarang. Bidang dan perkara tersebut mestilah berlandaskan kepada menyuruh kepada kebaikan dan mencegah daripada perbuatan mungkar.²⁰ Dalam konteks BIMB, bidang atau perkara yang menjadi sasaran utama pentadbiran audit Syariah ialah berkaitan dengan pematuhan Syariah terhadap segala bentuk yang berkaitan dengan produk, perkhidmatan, perjanjian, borang, terma dan syarat serta sistem teknologi maklumat yang digunakan. Perkara-perkara tersebutlah yang akan disemak dan dinilai oleh *muhtasib* dalam melakukan audit Syariah mereka sama ada mematuhi Syarak atau wujudnya pelanggaran syarak.

Antara *muhtasab fih* ialah berkaitan dengan perbuatan dalam menguruskan produk dan perkhidmatan yang ditawarkan oleh BIMB adalah berkaitan dengan perbankan peribadi dan perbankan perniagaan.

Pelbagai produk dan perkhidmatan yang ditawarkan oleh BIMB menerusi perbankan peribadi. Antaranya ialah produk deposit yang terdiri daripada pelbagai jenis akaun seperti Al-Awfar, Akaun Simpanan-i Wadiah, Akaun Simpanan-i Asas dan Semasa, Akaun Semasa-i dan Deposit Bertempoh-i (Tawarruq).²¹ Di bawah perbankan peribadi juga, BIMB turut menawarkan perkhidmatan kad kredit bank Islam yang dikenali Kad-i Bank Islam (KBI). KBI merupakan kad pertama yang berasaskan kontrak Syariah yang ditawarkan kepada semua pengguna dan bebas daripada riba dan *gharar*. Pusat Kad Bank Islam yang bertanggungjawab terhadap pengurusan KBI ini pula beroperasi berteraskan konsep *tawwaruq* iaitu membeli barangan secara tangguh dan menjualnya secara tunai dengan harga yang lebih rendah kepada pihak selain penjual asal.²² Antara kelebihan lain KBI ialah tiada yuran tahunan, tiada caj kewangan berganda, tempoh 20 hari pengecualian caj kewangan, perlindungan takaful percuma ke atas baki tertunggak bulanan, kadar rendah pindahan baki, kadar pengeluaran tunai yang rendah dan menikmati 40 peratus fi penulisan wasiat. Apa yang penting, KBI mematuhi kehendak Syariah sepenuhnya.²³

Seperti juga Perbankan Peribadi, pelbagai produk dan perkhidmatan turut ditawarkan oleh BIMB dalam Perbankan Perniagaan. Antaranya ialah perkhidmatan Pembiayaan Dagangan yang mengandungi produk Surat Kredit-i, Pembiayaan Modal Kerja Dagangan-i, Bil Penerimaan-i, Bil Pertukaran Belian-i, Pembiayaan Semula Kredit Eksport-i, Jaminan Perkapalan-i, Jaminan Bank-i, Surat Kredit Tunggu Sedia-i, Bil-Bil Pungutan-i, Surat Kredit Masuk-i, Surat Kredit Pindahan-i. dan sebagainya²⁴

Dalam menguruskan *muhtasab fih* terutamanya produk dan perkhidmatan, pengeluar produk atau perkhidmatan akan menjalankan kajian bersama dengan Unit Kajian dan Nasihat di Bahagian Syariah. Kerjasama dengan unit ini adalah penting agar segala perkara yang berkaitan dengan Syariah akan mendapat nasihat terus daripada unit ini dan dapat mengelakkan ketidakpatuhan Syariah daripada berlaku.²⁵ Selepas sesuatu produk atau perkhidmatan itu

²⁰ Mardzelah Makhsan, *Hisbah: Sistem Pengawasan dan Etika Pengurusan Islam* (Sintok: Penerbit Universiti Utara Malaysia, 2008), 49

²¹ <http://www.bankislam.com.my/home/ms/perbankan-peribadi/produk-deposit/>, 18 April 2016

²² <http://www.bankislam.com.my/home/ms/perbankan-peribadi/kad-i-bank-islam/maklumat-tentang-kad-i-bank-islam/>, 18 April 2016

²³ *Ibid*

²⁴ <http://www.bankislam.com.my/home/ms/perbankan-perniagaan/trade-financing/>, 18 April 2016

²⁵ Ustaz Ali Othman (Timbalan Pengurus Semakan, Syariah, Bahagian Syariah, Bank Islam Malaysia Berhad), dalam temubual dengan penulis, 15 Ogos 2016.

berjaya dibangunkan, maka ianya perlu mendapat kelulusan daripada pihak atasan bank sebelum ianya ditawarkan kepada pengguna. Antara pihak yang bertanggungjawab untuk meluluskan sesuatu produk dan perkhidmatan ialah pihak pengurusan bank, lembaga pengarah, MPS Bank Islam dan Majlis Penasihat Syariah Bank Negara Malaysia (jika perlu).²⁶ Apabila berjaya mendapat kelulusan daripada pihak-pihak tersebut, maka langkah seterusnya ialah membangunkan sistem, menyediakan dokumen yang berkaitan termasuklah dokumen perundangan dan sebagainya. Setelah itu, barulah produk dan perkhidmatan tersebut boleh ditawarkan kepada pengguna bank.²⁷

Secara praktikalnya, pelaksanaan audit Syariah terhadap *muhtasab fih* di BIMB adalah mengikut proses audit Syariah iaitu akan melalui empat proses utama iaitu perancangan, pelaksanaan, laporan dan susulan. Dari aspek teknikal dalam melakukan audit, kedua-dua unit iaitu Unit Audit Syariah dan Unit Semakan Syariah wajib mempunyai Pelan Audit Syariah bagi memastikan segala yang di audit mencapai objektif dalam memastikan *muhtasab fih* sentiasa mematuhi Syariah. Sekiranya terdapat isu ketidakpatuhan Syariah di dalam *muhtasab fih*, BIMB perlu mematuhi segala apa yang ditetapkan oleh BNM iaitu perlu menghantar laporan ke BNM dalam masa tiga hari dan perlu ada pelan pembetulan dalam masa 30 hari.²⁸

Pelaksanaan Menerusi *Muhtasab 'Alaih*.

Muhtasab 'alaih ialah orang atau pihak yang disuruh mengerjakan perkara yang makruf dan meninggalkan perkara yang mungkar. Dalam konteks BIMB, *muhtasab 'alaih* adalah lebih menjurus kepada kakitangan bank yang terlibat di dalam operasi dan aktiviti BIMB terutamanya pengeluar produk dan perkhidmatan serta kakitangan yang melaksanakan operasi produk dan perkhidmatan tersebut. *Muhtasab 'alaih* akan terlibat dalam audit Syariah yang mana mereka akan diaudit dari segi menjalankan operasi, penjualan produk dan sebagainya sama ada tugas mereka patuh Syariah ataupun sebaliknya.²⁹ Secara khususnya, *muhtasab 'alaih* di BIMB boleh di kategorikan kepada tiga kelompok utama iaitu:

i. *Muhtasab 'Alaih* di bahagian Perbankan Peribadi.

Muhtasab 'alaih di bahagian Perbankan Peribadi adalah pengeluar dan pemilik enam produk utama iaitu Produk Deposit dan Pelaburan, Kad-i Bank Islam, Pembiayaan Rumah-i, Pembiayaan Peribadi-i dan Aliran Tunai, Pembiayaan Kenderaan-i dan Pengurusan Kekayaan dan Bancatakaful.³⁰

ii. *Muhtasab 'Alaih* di bahagian Perbankan Perniagaan.

Muhtasab 'alaih di bahagian Perbankan Perniagaan pula adalah pemilik dan pengeluar lima produk utama iaitu Pembiayaan Perdagangan, Pembiayaan Berasaskan Aset, Perkhidmatan Perbendaharaan, Perbankan Pelaburan Korporat dan Pengurusan Tunai.³¹

iii. *Muhtasab 'Alaih* di kaunter hadapan.

²⁶ *Ibid.*

²⁷ *Ibid.*

²⁸ Cik Norrulhuda Kulop Alang (Timbalan Pengurus Audit Dalaman merangkap Pemangku Ketua Audit Syariah, Bank Islam Malaysia Berhad), dalam temubual dengan penulis, 15 Ogos 2016.

²⁹ Ustaz Ali Othman (Timbalan Pengurus Semakan, Syariah, Bahagian Syariah, Bank Islam Malaysia Berhad) dalam temubual dengan penulis, 15 Ogos 2016.

³⁰ *Ibid.*

³¹ *Ibid.*

Muhtasab 'alaih yang bertugas di kaunter hadapan pula bukanlah pemilik dan pengeluar produk-produk yang di sebutkan di atas. Mereka adalah kakitangan bank yang bertugas dalam menawarkan produk-produk tersebut kepada pelanggan bank yang datang berurusan dengan bank. Dalam konteks audit Syariah, mereka juga akan diaudit dari segi tugas yang dijalankan sama ada mengikut prosedur operasi standard pematuhan Syariah yang ditetapkan oleh Bahagian Syariah BIMB atau BNM.³²

Pelaksanaan audit Syariah terhadap *muhtasab 'alaih* di BIMB melibatkan dua kelompok sasaran utama iaitu pengeluar produk atau perkhidmatan dan kakitangan kaunter yang bertanggungjawab menjalankan tugas dalam menawarkan produk dan perkhidmatan tersebut secara langsung kepada pelanggan. Pengeluar produk dan perkhidmatan akan diaudit bermula daripada proses sesuatu produk dan perkhidmatan itu dibangunkan. Segala prosedur dalam membangunkan produk perlulah melalui prosedur standard yang telah ditetapkan. Sekiranya sesuatu produk itu ditawarkan tanpa merujuk kepada Jabatan Nasihat dan Kajian terlebih dahulu, maka tindakan tersebut menyalahi standard prosedur Bank Islam dan berkemungkinan akan wujud isu Syariah terhadap produk tersebut. Oleh sebab itulah, kerjasama antara pengeluar produk dan Jabatan Nasihat dan Kajian diperlukan agar tidak wujud kesangsian atau pelanggaran Syariah terhadap sesuatu produk yang di tawarkan.³³ Kakitangan bank terutamanya yang terlibat secara langsung dalam menawarkan produk kepada pelanggan akan diaudit dari pelbagai aspek termasuklah cara mereka melakukan akad terhadap sesuatu produk, cara mereka melaksanakan tugas dalam menawarkan produk perbankan dan sebagainya.³⁴ Pelbagai teknik dan cara yang digunakan oleh *muhtasib* dalam melakukan audit Syariah terhadap kakitangan tersebut seperti yang diterangkan sebelum ini. Antaranya ialah dengan menemubual mereka, memeriksa dokumen yang berkaitan dengan tugas mereka, memerhati cara mereka melakukan penawaran produk dan sebagainya.³⁵

Pelaksanaan Menerusi *Nafs al-Ihtisab*.

Menurut al-Ghazali, *nafs al-ihitab* ialah tindakan yang diambil oleh *muhtasib* dan dikenakan ke atas pelanggan syarak secara berperingkat-peringkat bermula dengan tindakan memberi nasihat secara lembut hinggalah kepada tindakan dengan kekerasan.³⁶ Dalam konteks pelaksanaan audit Syariah di BIMB, sebelum *ihitab* dilaksanakan, ianya perlu melalui proses yang berperingkat-peringkat bermula daripada isu pelanggaran yang dikenalpasti oleh Bahagian Syariah setelah mendapat laporan daripada aktiviti audit yang dilakukan oleh Unit Audit Syariah.³⁷ Tindakan tersebut boleh dilihat dengan jelas melalui *ihitab* terhadap kes ketidakpatuhan Syariah, *ihitab* terhadap jabatan yang terlibat dengan kes ketidakpatuhan Syariah dan *ihitab* terhadap kakitangan.

i. *Ihtisab* terhadap Kes Ketidakpatuhan Syariah

³² Cik Norrulhuda Kulop Alang (Timbalan Pengurus Audit Dalaman merangkap Pemangku Ketua Audit Syariah, Bank Islam Malaysia Berhad), dalam temubual dengan penulis, 9 November 2016.

³³ Cik Norrulhuda Kulop Alang (Timbalan Pengurus Audit Dalaman merangkap Pemangku Ketua Audit Syariah, Bank Islam Malaysia Berhad), dalam temubual dengan penulis, 9 November 2016.

³⁴ *Ibid.*

³⁵ *Ibid.*

³⁶ Al-Imam Abi Hamid Muhammad bin Muhammad al-Ghazali, *Ihya' 'Ulum al-Din* (Kaherah: Dar al-Hadith, j. 2, 1998), 257

³⁷ Cik Norrulhuda Kulop Alang (Timbalan Pengurus Audit Dalaman merangkap Pemangku Ketua Audit Syariah, Bank Islam Malaysia Berhad), dalam temubual dengan penulis, 15 Ogos 2016.

Sekiranya MPS sudah memutuskan bahawa wujud pelanggaran Syariah atau kes ketidakpatuhan Syariah terhadap produk atau perkhidmatan yang dijalankan, maka kes tersebut akan dikendalikan mengikut peringkat-peringkat yang ditentukan oleh BNM sehingga kes ketidakpatuhan tersebut tidak akan berulang. Peringkat pertama ialah kes ketidakpatuhan Syariah tersebut mestilah dilaporkan kepada BNM dalam masa tiga hari selepas MPS Bank Islam memutuskan ianya melanggar syarak. Pada peringkat kedua pula, Bank Islam mestilah menyediakan pelan pembedahan terhadap kes ketidakpatuhan Syariah tersebut dalam masa 30 hari daripada ianya dikenalpasti oleh MPS. Manakala peringkat ketiga ialah peringkat pemantauan terhadap pelan pembedahan tersebut. Pemantauan adalah perlu bagi memastikan pelan pembedahan berjalan seperti yang dirancang dan kes ketidakpatuhan tersebut tidak akan berulang.³⁸

ii. *Ihtisab* terhadap Jabatan yang Terlibat Dengan Isu Ketidakpatuhan Syariah

Dalam pada itu, antara pelaksanaan *ihtisab* juga boleh dilihat dari segi tindakan yang dikenakan ke atas sesebuah jabatan adalah berpandukan temuan Syariah dikeluarkan oleh Unit Audit Syariah pada setiap sesi audit dijalankan. Setiap kali pelaksanaan audit baru Syariah hendak dilaksanakan, Unit Audit Syariah akan melihat kepada kadar penilaian audit terdahulu yang diberikan kepada bahagian atau jabatan yang hendak diaudit samada ianya berada di tahap baik, memuaskan, memerlukan penambahbaikan ataupun lemah. Sekiranya penilaian audit terdahulu adalah lemah, maka mereka akan diaudit sekali lagi dalam tempoh enam bulan. Manakala sekiranya berada di tahap memerlukan penambahbaikan, maka jabatan tersebut akan diberi notis untuk diaudit dalam tempoh setahun akan datang. Namun, sekiranya kadar penilaian audit terdahulu adalah memuaskan atau baik, mereka juga tidak terkecuali untuk diaudit tetapi akan melibatkan bidang audit yang lain pula. Semua tindakan *ihtisab* ini dilakukan adalah demi memastikan semua operasi BIMB berjalan selari dengan kehendak syarak.³⁹

iii. *Ihtisab* terhadap Kakitangan

Dalam konteks BIMB, terdapat juga prosidur *ihtisab* terhadap kakitangannya yang sengaja melanggar Syariah atau cuai dalam melakukan tugasnya sehingga menyebabkan berlakunya isu pelanggaran Syariah. Antara contoh kecuai yang dilakukan semasa melakukan tugas ialah tersalah dalam memindahkan wang ke dalam akaun yang tidak berkenaan. Mereka akan dirujuk kepada jawatankuasa disiplin BIMB dan akan terikat kepada matriks hukuman (*matrix of punishment*) BIMB iaitu surat peringatan, surat amaran, pemberhentian kenaikan gaji tahunan, sekatan kenaikan pangkat dan pemberhentian kerja.⁴⁰ Sekiranya seseorang kakitangan didapati bersalah dalam melanggar peraturan operasi bank yang berteraskan Syariah, maka mereka akan dikenakan tindakan mengikut matriks hukuman tersebut. Walau bagaimanapun, matriks hukuman tersebut bukanlah seratus-peratus menjadi ukuran kerana dan situasi tertentu Jawatankuasa Disiplin BIMB akan melihat kepada *'illah* atau pertimbangan-pertimbangan lain yang pada perkiraan mereka lebih sesuai dengan kes pelanggaran yang dilakukan.⁴¹

³⁸ *Ibid.*

³⁹ *Ibid.*

⁴⁰ Ustaz Mohd. Nazri Chik (Ketua Pegawai Syariah, Bahagian Syariah, Bank Islam Malaysia Berhad), dalam temubual dengan penulis, 9 November 2016.

⁴¹ *Ibid.*

Kesimpulan

BIMB dilihat amat serius dalam menjalankan operasinya supaya menepati amalan patuh Syariah. Sikap kebergantungan yang tinggi kepada MPS dan pewujudan Bahagian Syariah dalam organisasinya dilihat boleh menjadi contoh kepada institusi lain dalam menjalankan konsep *al-amr bi al-ma'ruf wa al-nahy al-munkar* seperti yang dikehendaki dalam institusi *hisbah*. Secara keseluruhannya, konsep *hisbah* dilihat digunakan oleh BIMB dalam operasi audit Syariahnya. Ianya dapat dilihat apabila elemen-elemen *hisbah* seperti *muhtasib*, *muhtasab fih*, *muhtasab 'alaih* dan *nafs ihtisab* digunakan secara meluas di dalam operasi audit Syariah Bank Islam. *Muhtasib* BIMB telah dipilih dari kalangan mereka yang mempunyai kelayakan yang diperlukan di dalam operasi audit Syariah di samping turut dibekalkan dengan pengetahuan terkini tentang perkembangan kewangan Islam yang memuncak maju. Dalam menjalankan operasi audit Syariah pula, mereka sentiasa membuat perancangan rapi melalui proses audit dan pelan audit Syariah yang dirangka agar operasi bank sentiasa patuh Syariah. *Muhtasab fih* BIMB pula sentiasa diaudit agar penawarannya bebas daripada pelanggaran Syarak. Pelaksanaan audit Syariah terhadap *muhtasab fih* tersebut yang dilakukan oleh dua unit iaitu Unit Audit Syariah dan Jabatan Semakan Syariah membuktikan bahawa BIMB serius dalam mendokong konsep *hisbah* iaitu *al-amr bi al-ma'ruf wa al-nahy 'an mungkar*.

Kesungguhan audit Syariah yang dijalankan tersebut juga memberi mesej bahawa BIMB begitu bersungguh-sungguh dalam mengelakkan pelanggaran Syariah dalam tindakan penawaran *muhtasab fih* kepada pengguna. *Muhtasab 'alaih* BIMB merupakan antara tonggak dalam menjayakan operasi yang patuh syarak. Pembangunan produk dan perkhidmatan yang banyak dan patuh syarak adalah penting bagi menjamin kestabilan operasi bank. Oleh yang demikian, *muhtasab 'alaih* juga tidak terlepas daripada di audit Syariah demi memastikan operasi mereka dalam membangunkan dan menawarkan produk sentiasa mematuhi Syariah. Bagi memastikan BIMB sentiasa membuat tindakan pembetulan terhadap pelanggaran Syariah yang berlaku, maka langkah-langkah tertentu telah dirangka di bawah *ihtisab*. Ianya melibatkan tindakan tegas yang dikenakan ke atas tindakan segera terhadap kes-kes yang dikenal pasti melanggar Syarak, jabatan yang mempunyai isu pelanggaran syarak dan kakitangan yang cuai atau sengaja dalam melakukan pelanggaran Syarak semasa menjalankan tugas. Dengan yang demikian, dapat dilihat dengan jelas bahawa pelaksanaan konsep *hisbah* yang berteraskan menyuruh kepada kebaikan dan mencegah daripada kemungkaran digunakan dengan meluas di dalam pentadbiran audit Syariah di BIMB melalui elemen-elemen *muhtasib*, *muhtasab fih*, *muhtasab 'alaih* dan *nafs ihtisab*.

Penghargaan: Penulis ingin merakamkan penghargaan kepada Universiti Malaya dan Bank Islam Malaysia Berhad khususnya Bahagian Syariah dan Unit Audit Syariah di atas kerjasama yang dihulurkan untuk menjalankan kajian ini.

Rujukan

- 'Abdullah bin Ahmad bin Mahmud al-Nasafi, *Tafsir al-Nasafi: Al-Musamma Madarik al-Tanzil wa Haqaiq al-Ta'wil* (Beirut: Dar al-Kitab al-'Ilmiyyah, j. 1, 2001)
- Abi 'Abdullah Muhammad bin Ahmad al-Ansari al-Qurtubi, *Al-Jami' al-Ahkam al-Quran* (Beirut: Dar al-Kitab al-'Ilmiyyah, j. 2, 1993)

- Abi al-Hasan 'Ali bin Muhammad bin Habib al-Basri al-Baghdadi Al-Mawardi, *Al-Ahkam al-Sultaniyyah wa al-Wilayah al-Diniyyah* (Mesir: Syarikah Maktabah wa Matba'ah Mustafa al-Babi al-Halabi wa Auladuhu, (1966)
- Abi Ya'la Muhammad bin al-Hussain al-Farra', *Al-Ahkam al-Sultaniyyah* (Beirut: Dar al-Kitab al-'Ilmiyyah, 1983
- Ali Othman (Timbalan Pengurus Semakan, Syariah, Bahagian Syariah, Bank Islam Malaysia Berhad) dalam temubual dengan penulis, 15 Ogos 2016.
- 'Ali bin Muhammad bin Habib al-Mawardi al-Syafi'e, *Al-Rutbah fi Tolab al-Hisbah* (Al-Qaherah: Dar al-Risalah, 2002)
- Al-Imam Abi Hamid Mu'ammad bin Muhammad al-Ghazali, *Ihya' 'Ulum al-Din* (Kaherah: Dar al-Hadith, j. 2, 1998)
- Bank Islam Malaysia Berhad, *Laporan Tahunan 2009* (Kuala Lumpur: Bank Islam Malaysia Berhad, 2009)
- Dhiau al-Din Muhammad bin Ahmad bin Abi Zaid, *Ma'alim al-Qurbah fi Ahkam al-Hisbah* (Beirut: Dar al-Kitab al-'Ilmiyyah, 2001)
- <http://www.bankislam.com.my>
- International Centre for Education in Islamic Finance, *Shariah Compliance and Audit* (Kuala Lumpur: International Centre for Education in Islamic Finance, 2008)
- Mardzelah Makhsan, *Hisbah: Sistem Pengawasan dan Etika Pengurusan Islam* (Sintok: Penerbit Universiti Utara Malaysia, 2008)
- Mohd. Nazri Chik (Ketua Pegawai Syariah, Bahagian Syariah, Bank Islam Malaysia Berhad) dalam temubual dengan penulis, 9 November 2016.
- Mu'ammad 'Ali al-Sabuni, *Safwah al-Tafasir : Tafsir li al-Quran al-Karim*, (Beirut: Dar al-Fikr, j.1, 1996)
- Norrulhuda Kulop Alang (Timbalan Pengurus Audit Dalam merangkap Pemangku Ketua Audit Syariah, Bank Islam Malaysia Berhad), dalam temubual dengan penulis, 15 Ogos 2016.
- Sa'ad 'Abdullah bin Sa'ad al-'Arabi, *Al-Hisbah wa al-Niyabah: Dirasah Muqaranah* (Riyadh: Dar al-Rusyd, 1987)
- Saham Mustafa Abu Zaid, *Al-Hisbah fi Misr al-Islamiyyah min al-Fath al-'Arabi ila Nihayah al-'Asr al-Mamluki* (Kaherah: Al-Hay'ah al-Misriyyah al-'Ammah li al-Kitab, 1986)
- Subhi 'Abd al-Mun'im Muhammad, *Al-Hisbah fi al-Islam baina al-Nazariyyah wa al-Tatbiq* (Al-Fuyyum Mesir: Dar al-Riyad al-Salihin, 1993), 16
- Sa'ad bin 'Abdullah bin Sa'ad, *Al-Hisbah wa al-Niyabah al-'Amah: Dirasah Muqaranah* (Riyad: Dar al-Rasyd, 1987)
- Wahbah al-Zuhaili, *Al-Tafsir al-Wasit* (Beirut: Dar al-Fikr al-Mu'asir, j. 1, 2001), 224
- Sayyid Qutb, *Fi Zilal al-Quran* (Beirut: Dar al-Syuruq, j. 1, 1982)